

שער ט: מנחה מעריב ותפילת הדרך

א. מנחה

התפילה של אחר הצהרים נקראת תפילת מנחה (שבת פ"א מ"ב).

הטעם: ע"ש המנחה שהקריבו בבית המקדש עם קרבן התמיד של בין הערביים (במדבר כ"ח ד), אע"פ שגם עם קרבן התמיד של הבוקר הקריבו מנחה, זמן המנחה של אחה"צ הוא שעת רצון כנאמר (מל"א י"ח לו) ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא, ולכן קראו שם התפילה ע"ש מנחת בין הערביים (תוספות פסחים קז. ד"ה סמוך).

ועוד, שעות אחר הצהרים נקראות מנחה"י, "והוא כשישאר מן היום שתי שעות וחצי זמניות, ונקראת התפילה השנית מנחה, מפני היות תחילת זמנה בעת ההיא" (פהמ"ש לרמב"ם ברכות פ"ד מ"א) ט.

ב. מנחה גדולה וקטנה

לתפילת המנחה שמתפללים משש שעות ומחצה אחרי זריחת השמש עד תשע שעות ומחצה קוראים מנחה גדולה, לאחר תשע שעות ומחצה עד בוא הערב קוראים מנחה קטנה (ברכות כו:).

הטעם: שקוראים לראשונה מנחה גדולה: משום שמתפללים בעוד היום גדול, ובנגוד לה קוראים לשניה קטנה (אוצר דו"מ עמ' 238).

יח "לא יאכל אדם ערב שבת מן המנחה ולמעלה (תוספתא ברכות ג' א).
 יט ועיין תו"ת סוף פרשת חיי שרה.
 כ הן עוד היום גדול (בראשית כ"ט ז).

ג. למנצח על הגיתית

**לפי נוסח הספרדים פותחים את תפילת מנחה במזמור פ"ד
"למנצח על הגיתית לבני קרח מזמור" (סדור תפלת ישרים, תפלת החדש).**

הטעם: משום שבמזמור זה מדובר על בני קרח שאבדו, למרות עושרם וגדלותם, ועל האדם ללמוד לקח, "כי טוב יום בחצריך מאלף בחרתי, הסתופף בבית אֱלֹהֵי מדור באהלי רשע", ויאמר לעצמו "אל תייגע להעשיר לקבץ ממון ותתבטל מתפילת המנחה, הלא תראה קרח כמה ממון קבץ ולבסוף לא הועיל לו ואבד העושר ההוא בענין רע" (חיי אברהם סי' קסה).

ד. שיר המעלות

המנהג לפי נוסח ספרד, להקדים מזמור קל"ד ועוד פסוקים מתהלים לפני מעריב של יום חול (אוצר התפילות דף ער).

הטעם: מצינו בברייתא (ברכות ד:) "אדם בא מן השדה בערב, נכנס לביה"כ, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא ק"ש ומתפלל", לפיכך תיקנו לומר שיר המעלות לפני ברכו כדי להתפלל ערבית מתוך קריאה בתהלים (שלטי הגבורים על הרי"ף בשם הרי"ז ברכות ח:; וכן בזהר ואתחנן רס, א, ויקרא י"ב ב, וי"ג א).

ועוד, מובא בראשונים (או"ז בשם תשובת הגאונים והכלבו, ד"מ או"ח סי' נד) שאין להפסיק בין הקדיש לברכו (וכן הוא עפ"י הקבלה), מכאן שיש להקדים קדיש לברכו, ותיקנו לומר מזמור קלד מפני שאין לומר קדיש אלא אם אמרו פסוקים לפניו, ובחרו במזמור זה משום שנאמר בו "העומדים בבית ה' בלילות" (אליה רבה בשם כנסת הגדולה או"ח סי' רלז סע' א).

ועוד, משום שכתוב בו "שאו ידיכם קודש וברכו את ה' " לכן אומרים אותו לפני ברכו (כנה"ג הגה"ט סי' רלז).

ה. והוא רחום

בתפילת ערבית של חול נוהגים לפתוח בפסוק והוא רחום וכו' מתהלים ע"ח לח (טור סי' רלז).

הטעם: בשחרית ובמנחה היו קרבנות תמידין שהיו מכפרים, מה שאין כן בערב שאין קרבן תמיד, לכן תיקנו לומר והוא רחום יכפר עון (כלבו סי' כח)^{כא}.
ועוד, שכל היום אדם חוטא, לכן בערב צריך לומר והוא רחום (שם).

ו. ברוך ה' לעולם או"א

יש נוהגים לומר ברכה חמישית של ק"ש בערבית לפני שמו"ע של חול שתחילתה: ברוך ה' לעולם אמן ואמן (סדור רע"ג דף יט ע"א, מח"ו עמ' 79)^{כב}.

הטעם: כדי "להודיע שתפילת ערבית רשות" ואין צריך לסמוך גאולה לתפילה^{כג} (תוספות מגילה כג. ד"ה כיון וברכות ד: ד"ה דאמר).

ועוד, "לפי שבימייהם הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתעכב שם עד אחרי תפילת ערבית, ותקנו לומר פסוקים אלו שיש בהם י"ח אזכרות". היינו: הברכה החמישית באה במקום שמו"ע של מעריב (רא"ש ברכות פ"א אות ה, רבינו יונה על הרי"ף ברכות דף ב ע"ב)^{כד}.

ועוד, משום שפעם גזרו גזירות שמד שלא יתפללו ערבית, וע"כ תקנו י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות "ואע"פ שבטל השמד,

כא פירוש ולא יעיר כל חמתו: כלל מחמתו כמו (שמ"ב י"ב ג) ולרש אין כל (שם).
כב בא"י אין נוהגים לומר ברכה זו (ארץ החיים לאו"ח סי' רלו) וכן כותב הטור (סי' רלו) ויש מן הגדולים שנהגו שלא לאומרה. וכן באבודרהם עמ' קמא. לדעת הסמ"ג (עשין יט) לא נתקנה הברכה בימי חכמי התלמוד ולפי הרוקח (סי' שכו) הגאונים תקנוה.
כג איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפילה (ברכות ד:).
כד והשתא נמי שמתפללים ערבית בביה"כ לא נתבטל המנהג הראשון (אבודרהם עמ' קמא), ומשום שנתקנו כנגד י"ח ברכות שבשמו"ע יש שעומדים בפסוקים הללו (מט"מ סי' שפז).

לא בטלה התקנה, תדע כי בליל שבת אין אומרים אותם מפני שאין מתפללים שמו"ע" (אבודרהם עמ' קמא בשם בעל המנהגות).
ועוד, תיקנו הוספה זו בשביל המאחרים לבוא לביה"כ, שהיו בשדה מרוחק מהישוב ומסוכן להשאר לבד, ובאמירת הפסוקים "ימתינו זה את זה ולא ישאר אחד יחידי ויסתכן" (מרדכי ברכות פ"א אות ה, ותוס' ברכות ב. ד"ה מברך) כ"ה.

ז. שים שלום ושלום רב

לפי נוסח אשכנז אומרים בתפילת שחרית ומוסף בשמו"ע "שים שלום", ובמנחה וערבית "שלום רב" (רמ"א סי' קכז סע' ב').

הטעם: בשחרית ומוסף הכהנים נושאים כפיהם לברכה^י, וברכת "שים שלום" כוללת בתוכה את תוכנה של ברכת כהנים, מעין המשך לה. משום כך בתענית ציבור אומרים במנחה "שים שלום" הואיל והכהנים נושאים אז כפיהם, ובמנחה של שבת אומרים "שים שלום" משום שקראו בתורה, וב"שים שלום" נאמר "כי באור פניך נתת לנו תורת חיים" (הגה"מ על סדר התפילות לרמב"ם, צלותא דאברהם עמ' שכ) כ"ז.

ח. תפילת הדרך

יש נוהגים לאכול דבר מה לפני שאומרים ברכת הדרך (מ"ב סי' קי ס"ק כח).

הטעם: משום שכל ברכה שאינה פותחת ב"ברוך" יש להסמיכה לברכה אחרת^{כ"ה}, ומכיון שתפילת הדרך פותחת ב"יהי רצון" יש לברך תחילה ברכה אחרת ולהסמיכה לה (מג"א שם ס"ק יג).

כה וראה צלותא דאברהם עמ' תשפו.

כו או רשאים לשאת כפים.

כז והאי כללא נקוט בידך: בכל עת שקורין בס"ת יש לומר בתפילת שמו"ע שים שלום

לפי שיש בו תורת חיים" (תשב"ץ קטן סי' רלט, צלותא דאברהם עמ' שכ) ועיין ברמ"א סי'

קכט סע' ב לגבי מנחה ביה"כ.

כח ראה ברכות מו: ופסחים קד: ורש"י שם.